

zásady transkripce českých textů z barokní doby

JOSEF VINTR

Zvyšující se počet edic barokních památek zvyšuje potřebu jednotného přepisu textů barokní češtiny do podoby, která by vyhovovala nejen zájmům širší čtenářské obce, ale i odborným zájmům filologicko-historickým. Pro bádání o téměř neprozkoumané barokní češtině je např. nepoužitelná edice odstraňující kolísání v kvantitě vokálů, kolísání v grafice jsem/sem, nezachovávající dubletní nebo hyperkorektní tvary ap. Jestliže konečně svobodně vydáváme dlouho proskribované barokní památky, vydávejme je ekonomicky, totiž pro všechny zájemce, tedy jak pro široké, tak pro odborné kruhy. Vždyť kdy zase trh dovolí např. nové vydání rozebraného Bridelova Básnického díla, nebo luxusně vytištěných, ale chybami přeplněných žďárských svatojanských kázání Medotekoucí sláva na hůře Libanu? Obecně uznaná transkripční pravidla českých barokních textů neexistují, proto je dosavadní ediční praxe nejednotná a nedůsledná. Dokonce i takové ediční řady, jako např. České spisy J. A. Komenského, se pro přehnané a nezdůvodněné obavy z eventuální iritace novodobého čtenáře lehkovážně vzdávají řady dobových znaků barokní češtiny. Avšak čtenář, prohlubující si svou znalost národní kultury, se zcela určitě zajímá o originál, tedy o autentický text se vši jeho dobovou jazykovou barvitostí, a ne o simplifikaci novodobé kopie nebo dokonce jazykové parafráze do dnešní češtiny: z tohoto důvodu si můžeme být jisti čtenářovou benevolencí.

Pro zde předkládané kompaktní Zásady transkripce..., jež jsou pokusem najít společného jmenovatele jak pro hledisko čtenářské, tak i odborné, bylo použito především dvou zdrojů: Směrnice pro úpravu starších českých textů řady Památky staré literatury české, a Milan Kopecký, K vydávání literárních památek 16. a 17. století, in: *Studia Comeniana et historica - Musaeum Comenianum Hunno Brodense* 7, 1977, 7-22 (konstruktivně v tomto svazku kritizuje Edičně textologická pravidla pro vydávání českých spisů J. A. Komenského Karel Hádek, K transkripci česky psaných památek 16.-17. století, 28-37, k interpunkci a kvantitě památek stejného období se zde znalecky vyjadřuje Dušan Šlosar, Poznámky ke dvěma edičním otázkám, 65-68, jako již dříve v Samohlásková kvantita v době Adama Michny z Otradovic, in: *Listy filologické* 92, 1969, 340-345); dále bylo přihlédnuto k důležité diskusi ediční techniky českých spisů Díla J. A. Komenského, in: *Otázky současné komeniologie*, Praha, Academia 1981, 110-133, a zde zvláště v příspěvku Stanislava Králíka ke stránkám 121-127, jakož i k Jiří Daňhelka, Směrnice pro vydávání starších českých textů, in: *Husitský Tábor* 8, 1985, 285-301; odkazujeme také na naše obrazy barokní češtiny v Josef Vintr, 'Lima linguae Bohemicae - To jest Brus jazyka českého' Jiřího Konstance z roku 1667, in: *Listy filologické* 115, 1992 (jako Supplementum, *Palaeobohemica* E. Michálek oblata), 159-170, a též, Jazyk české barokní bible Svatováclavské, in: *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 38, 1992, 197-212, dále na naše příspěvky Pravidla označování kvantity vokálů v barokní češtině podle 'Brusu' Jiřího Konstance z r. 1667, in: *Pocta Dušanu Šlosarovi*, Boskovice 1995, 36-45, a *Grammatica Boémica* jesuity Jana Drachovského z r. 1660, in: *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 42, 1996, 163-173. Za podnětné připomínky, které zpřesnily některé formulace Zásad, děkuje autor především D. Šlosarovi, A. Stichovi, K. Hádkovi a J. Lindovi.

HLAVNÍ ZÁSADA: Přepisem do novočeského pravopisu odstraňujeme barokní grafiku, nesmíme však přitom odstraňovat jazykové zvláštnosti, ať už dobové nebo nářeční.

Grafika

Digrafy transkribujeme: cz na c nebo č, ββa-βs na š, občasné qu na kv, řídké rz na ř; podobně také - v

některých tiscích se vyskytující - digrafy namísto velkých písmen s háčkem, zvl. Čž na Č, Rž na Ř. Zdvojená písmena transkribujeme jedním písmenem: ff zjednodušíme na f, ss na s, tt na t ap. Ponecháváme je však, pokud mají morfolgickou funkci, jako např. -nn- v kamenný; dále ponecháváme důsledné psaní -nn- u derivátů s -ný, -ník ap., např. dřevěnný, plátěnný, denník, bubenník aj., ponecháváme také zdvojené -ss-, -tt- a -nn-, -ňň-, pokud by mohlo být jevem nářečním, např. vých. mor. masso, zlattý, vých. čes. polenne, sev. čes. ranní ap. V časoměrných verších zdvojená písmena ponecháváme, neboť označují poziční délku.

Zvláštní znaky transkribujeme: ß na s, dále ś a ʳ na š, řídké ł na /' (jen pokud má funkci měkkého /; jinak ponecháváme), c v platnosti k přepisujeme k (Comenský na Komenský), th v domácích slovech zjednodušíme na t (letha na leta), ti před samohláskou na t' (např. křestian na křestian), w měníme na v, písmena g (ve funkci hlásky j) a y (po samohlásce) transkribujeme na j, koncové -j na -í (v. níže), začáteční v- na u-, označení au pro dvojhlásku přepisujeme ou.

Slova cizího původu - ve vžitých slovech latinského původu odstraňujeme latinský pravopis, píšeme tedy premonstrát (z prae-), paciencí (z pati-) ap.

- ve slovech německého původu uchováváme specificky české ekvivalenty hláskových skupin, např. retuňk, krumfešt, a také o zdomácnění svědčící české -ry- (místo něm. -ri-), např. ve Frydrych, herynk, fryst; skupinu -gk, -ck, -gck zjednodušíme na -k, např. Šternbergk na Šternberk.

- citátová slova (často tištěna antikvou uvnitř českého textu vysázeného frakturou) ponecháváme v originálním pravopise.

Velká písmena píšeme jako v nové češtině; u jmen obecných pouze tehdy, zastupují-li jména vlastní, např. Apoštol za sv. Pavel, Zákon za Nový/Starý zákon, dále je píšeme u oslovení a výrazů úcty v dopisech, věnováních ap. (Vaše Jasnost, Tvůj, Vy), a také v nejnutnějších případech pro zdůraznění pojmů (Kristus Pán s nebe v Svátost sstoupí; křesťanská ctnost Naděje).

Zkratky rozepisujeme, např. třetjo na třetího, VMti na Vaší Milosti ap.

Hranice slov - v zásadě podle novočeského pravopisu (tedy předložky psané dohromady, zvl. u zájmených tvarů jako jemnou, oddělujeme). U příslovečných spřežek však píšeme podle originálu, tj. převážně odděleně, např. v tom, z rána, nad to, a však ap.

Interpunkce - užíváme sice novodobá znaménka nemodernizujeme však za každou cenu, nýbrž snažíme se uchovat členění originálu: dvojtečky užíváme podle dnešního úzu, jinak je nahrazujeme středníky nebo čárkami (v dlouhých souvětích by se měl respektovat hierarchicky poměr mezi dvojtečkou, středníkem a čárkou); pouze v textech, které jsou členěny pauzově na výdechové celky (často např. kázání), nás intonační hledisko někdy vede k zavedení vykřičníku nebo otazníku místo čárky nebo dvojtečky originálu, nemusíme však v těchto textech s intencí uměleckou doplňovat chybějící čárky, např. před vztažnými větami (užité řešení uvedeme v ediční poznámce). Vykřičník nebo otazník uprostřed delšího souvětí (nebo po citoslovcích) zachováváme, následující slovo však nepíšeme velkým písmenem.

Střídání druhů písma, např. antikva pro citáty v textu vysázeném frakturou, odstraňujeme přepisem celého textu latinkou (antikvou).

Hlásky

Samohlásky krátké:

- upravujeme odchylnou grafiku i y na novodobou normu: nejčastěji měníme y/ý po c z s (v některých památkách i po š) na i/í, neupravujeme však tam, kde by mohlo jít o morfolgicky

motivované chápání y/ý, např. cizý s tvary cizého atd.; grafiku originálu ponecháváme v těch případech, kde by mohlo jít o tvar dobově nebo nářečně odchylně řazený k tvrdému nebo měkkému paradigmatu, např. s přátely ap.;

- nedoplňujeme chybějící háček u ě zvláště po labiálních hláskách (s výjimkou zřejmých chyb), neboť může jít o nářeční jev;

- ponecháváme odchylné krátké samohlásky místo dnešních dlouhých: u odvozenin na -ač, -ání od sloves s dlouhým kořeným -í-, např. hlídač, litání; -i- bývá často kráceno i jinde, např. stihati, stříhati, zitra, nescíslný, trpíte, s nim ap.; u nářečních variant jako zůstati, kamen aj. Srov. také o kvantitě u dlouhých samohlásek.

Samohlásky dlouhé i krátké:

-dvojtvar je častý zvl. u adverbii dokavad/dokavad, odevšad/odevšad, pokavad/pokavad, pomálu/pomalu; hojněji také u adjektiva bližní/ bližní, u substantiv břechtán/břečtan, vtip/vtip a u sloves biji/biji, mizeti/ mizeti;

-dvě obecná pravidla:

1. Deminutiva mají v prvních slabikách opačnou kvantitu než základní slovo (např. pivo -pivko, kniha - knížka).

2. Předpony u sloves jsou krátké, u odvozenin od těchto sloves zdložené (např. vystřeliti - výstřelek).

Samohlásky dlouhé:

Odchylné délky v zásadě ponecháváme (Slezsko, nom. pl. stolaří ap.). Editor se však musí před transkribováním seznámit s označováním délky v celém textu (někteří tiskaři např. neoznačovali kvantitu velkých písmen): je-li kvantita pravidelně označována, může dobově a nářečně nepodmíněně odchyly považovat za chyby a opravit je; pokud zjistí kolísání, musí kvantitu v dubletních podobách uchovat přesně. Délky od dnešních odchylné je třeba uchovat zvláště u těchto častějších jevů:

- téměř pravidelné dlužení před -j ve tvarech imperativu sloves na -ovati: pamatuj, kupujte (občas i u jiných, např. poznáj, bíj} ap.;

- občasné sekundární dlužení před -j, např. vójsko, pokój, nájlepši ap.;

- zdložené -í (psáno -j) v nom. pl. životných substantiv, např. mniší, lidí, tesaři, vyznavači, občas i zájmen mojí, tvojí, naší ap.;

- zdložené -í (psáno -j) v komparativu adverbii, např. lehčeji, raději;

- zdložené -í- u slov na -íště, např. chvostiště, pastviště, tržiště;

- dlouhý kmenový vokál u dvouslabičných feminin, zvl. bájka, jízba, jízva, křívda, lvíce, píha, píla, pléna, pléva, štika, židle;

- délka v gen. pl. číslovk: bez čtyř, pětí, šestí...;

- délka (u náš váš) v nom. sg. fem. a neutr., akuz. pl. naše vaše, nom. pl. naši váši naše vaše;

- u jednotlivých slov: dobrodínce, dvěře, kázání, příkázání, libost, neřád, někdy, nikdy, obličej, obův, pergamen, plívati, plesati, přidržeti, přísahati, sáhati, sličný, slíčnost, podlé, vedle.

Zachováváme zvláště pečlivě označování délky (i poziční, tj. zdvojené souhlásky) u časoměrných básní.

Zachováváme samozřejmě zúžené ý a diftongizované ej (vyjasněný povětří, tejden).

Souhlásky:

- zachováváme protetické v- (vokno, vosel);

- zachováváme protetické a hiátové h-/-h- (Holomouc, Danihel);
- zachováváme hiátové -7- (Floriján);
- zachováváme psaní souhláskových skupin podle originálu, tedy např. ouředlník, vzáctný, třevíc, jabko, řeben, i s ev. dvojtvary jměl/měl, jdem/ dem;
- zachováváme zvláště důsledně rozdílné psaní sem sou smě/jsem jsou jsme (srov. níže odstavec "Tvary");
- odstraňujeme psaní podle výslovnosti při regresivní asimilaci souhláskových skupin, tedy převádíme hlatký na hladký, vlchký na vlhký, níský na nízký atp. (rozsah uvedeme v ediční poznámce), ale
- zachováváme psaní originálu u předložek a předpon s, z, s-, z- (i dublety jako spívati - zpívati);
- zachováváme rozdíl n-/ň- zvl. u neurčitých zájmen, např. některý - nekterý, nějaký - nejaký. Viz také výše oddíl "Grafika".

Tvary

Všechny tvaroslovné odchylky a kolísání uchováváme, včetně hyperkorektních tvarů (např. s housličky, řícti ap.).

Skloňování - zachováváme rozdíly jako do sklepa - ze sklepu, na tvarech -na tvářích, akuz. sg. beránek — beránka ap.

Časování - zachováváme rozdíly jako táží se - tážou se, bolí - bolejí ap. Důležité je zachovat všude rozdílné psaní js-/s- ve tvarech slovesa býti: rozlišovalo totiž v řadě památek existenciální a sponové tvary se js- (prézens) od tvarů složených s morfémem/"pomocným slovesem" s- (préteritum), např. vy jste ti, kteří sté se mnou zůstali; chudý jsem já, ... neboť sem k tobě volal; rozdíly v psaní js-/s- však zachováváme i v jiných tvarech.

Specifika transkripce rukopisných textů

Jinak než v barokním tiskařském úzu tomu bylo v písarském úzu s užíváním diakritických znamének: v rukopisných textech doby baroka - podobně jako v textech ze starší doby - se diakritický pravopis nevžil, užíval se jen velmi zřídka a nedůsledně (nešlo-li o předlohy pro tisk, které se řídily pravopisnými pravidly pro tiskaře). Transkripce barokních rukopisných textů by se měla řídit stejnými zásadami jako transkripce tištěných textů. Ovšem s tím rozdílem, že bude nutno mnohem častěji rekonstruovat diakritická znaménka. V oblasti samohlásek je pak třeba citlivě posoudit míru rekonstrukce barokního stavu kvantitativním přihlížením k časové, lokální a společenské provenienci textu. V kritické edici uvedeme každou odchylku od uvedených zásad v kritickém aparátu, v čtenářské edici obecněji formulovaným poukazem v ediční poznámce.